

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Олександр Миколайович КОРХ

Доктор філософських наук, професор, професор,
Університет митної справи та фінансів,
вул. В.Вернадського, 2/4, Дніпро, 49000, Україна

Oleksandr KORKH

D.Sc. (Philosophical Sciences), Professor,
University of Customs and Finance,
2/4 V. Vernadsky Str., Dnipro, 49000, Ukraine

E-mail: korh54@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7175-5011>

УДК 1(091)

ДО ПИТАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Received 14 April 2025; revised 20 June 2025; accepted 07 July 2025

DOI: 10.15421/342505

Анотація

У ході аналізу культурно-історичного та світоглядно-психологічного контекстів творчості Миколи Гоголя осмислюються витоки та особливості його етнокультурної ідентичності. Обґрунтовується теза, за якою світогляд Гоголя мав край амбівалентний характер, оскільки був результатом дії феномену подвійної ідентифікації. Це призвело до значних розривів між українським «грунтом» та імперською « долею » видатного письменника. Попри це Гоголь як письменник сформувався насамперед на українському етнокультурному ґрунті і ніколи, попри всі перипетії долі, з ним не поривав. Водночас, на думку автора, методологічно коректним є погляд на Гоголя як на презентанта водночас і української, і російської культур, який свідомо і підсвідомо поєднував і виражав їх у своїй творчості. Тому представляти Гоголя в якійсь одній дихотомічно вираженій іпостасі – як « виключно нашого » (українського) чи, навпаки, « виключно не нашого » (російського), навряд чи, без спотворення істини, припустимо.

Ключові слова: амбівалентність світогляду, етнокультурна ідентичність та самоідентифікація Миколи Гоголя.

ON THE QUESTION OF MYKOLA GOGOL'S ETHNOCULTURAL IDENTITY

Abstract

The article is devoted to the analysis of the cultural-historical and worldview-psychological contexts of Nikolai Gogol's work and, in relation to this, to the comprehension of the origins and features of his ethnocultural identity. In the course of the analysis, the author substantiates the thesis that Gogol's worldview was extremely ambivalent. This ambivalence was primarily a consequence of the phenomenon of double identification. This led to significant gaps between the Ukrainian "soil" and the imperial "fate" of the outstanding writer. Despite this, as an outstanding writer Gogol, was formed primarily on the Ukrainian ethnocultural soil and never, despite all the vicissitudes of fate, broke with it. At the same time, the author notes that consideration of Gogol as a representative of both Ukrainian and Russian cultures, who consciously and subconsciously combined and expressed them in his work, is methodologically correct. Therefore, it is hardly possible to present Gogol in some dichotomously expressed hypostasis - as "exclusively ours" (Ukrainian) or, conversely, "exclusively not ours" (Russian) without distorting the truth. The author defends the idea that the decisive factor in assessing the ethnocultural identity of a particular writer should not be the issue of language in itself. Despite the importance of the latter, researchers should take into account a wider range of issues regarding the ethnocultural origins of creativity, the specific authorial selection, comprehension and assessment of what fell into the writer's vision, of course, the issue of figurative and stylistic means of organizing and expressing the author's vision, as well as the issue of the nature of influencing this creativity on the fate of the corresponding ethnic group. The author believes that the aspects like essentially Ukrainian ethnocultural origins, vision, assessment, stylistics, - essentially made Gogol a classic of world literature. Moreover, all this determined the nature of his influence on Russian reality, and therefore on the further fate of its "Little Russian" component, since it in fact initiated the spread of a conscious desire for the development of Ukrainian identity.

Keywords: ambivalence of worldview, ethnocultural identity and self-identification of Gogol.

**Бути англomовним ще не означає бути
англійцем**

Деклан Кіберд

Постановка проблеми.

Одною із виразних рис вітчизняного сьогодення є прагнення до осмислення як власних витоків, так і своєї причетності до надбань світової культури. І мова не лише про нашу спадщину на кшталт опішнянської кераміки чи петриківського розпису, а й про здобутки так званої «високої культури». Звісно, що при найбільш загальному підході до цієї теми, питання щодо генетичного «первородства» тих чи інших надбань світової культури представляється вторинним або ж навіть менш важливим. Адже різниця між «своїм» (автохтонним) і «чужим» (запозиченим) нерідко важко вловити, оскільки все, створене людиною, рано чи пізно починає належати всьому людству. Однак у контексті виразного «брендування» не лише сучасної економіки але й культури в цілому, а також перманентних «запозичень» одними здобутків інших, дане питання постає доволі гостро. Особливо для спільнот, які продовжують виборювати власну ідентичність.

Цілком виправданим у цьому зв'язку представляється звернення до постаті Миколи Гоголя, духовна спадщина якого надто довго позиціонується як один із відмінних брендів російської культури. «Майже два століття вчені аналізували унікальний літературний голос Гоголя, щоб визначити йому «місце»... Панівний напрям науки прийняв визначення Гоголя Белінським як «російського національного поета», усунувши тим самим будь-яке регіональне коріння...» [Scollins 2022]. Навіть у сучасній Україні, особливо в контексті боротьби з залишками імперського минулого, зокрема шляхом зміни деяких топонімів та редагування шкільних програм з літератури, мають місце випадки фактичної відмови від великого письменника. Але наскільки таке відношення обґрунтоване? При всій очевидній причетності Гоголя до формування модерної російської літератури, яка, за словами Ф.Достоевського, вийшла із «Шинелі» Гоголя, чи можна, не поступаючись істиною, вважати його репрезентантом культури виключно російської? Чи дійсно Гоголь, як стверджував В.Розанов, «був і хотів бути тільки російським поетом»? Адже той же Достоевський визнавав, що Гоголь не лише народився але і повністю сформував-

ся як письменник в Україні. Якою була його власна самоідентифікація? Пошуки відповіді на ці питання, особливо важливі в умовах активізації російського «православного літературознавства», яка «супроводжується категоричним (нерідко й брутально забарвленим) запереченням українства Гоголя як проблеми «вигаданої сепаратистами» і оголошення його «чисто русским писателем» і «чисто русским человеком» [Барабаш 2015: 300].

Аналіз досліджень і публікацій.

Осмислення зазначених питань виявляється досить непростим. Насамперед тому, що фактично з другого видання «Тараса Бульби» (1842р.) розпочалося ретельне «зачищення» всього того, що могло стати підґрунтям для неупередженого осмислення життя і творчості видатного письменника. А після його смерті цей процес набуває системного та цілком визначеного характеру. Усі «посмертні публікації Гоголя російською мовою були спрямовані на канонізацію його як російського імперського письменника» [Ilchuk 2021: 150]. Завдяки зусиллям Аксакових, П.Анненкова, М.Погодіна та інших тотального поширення набуває погляд на Гоголя як на «великого російського письменника», виразника російського православного духу. У певних модифікаціях такий погляд домінує і в післяреволюційних, у тому числі екзильних (Д.Мережковський, К.Мочульський, С.Франк та інші), і в радянських (М.Попович), і пострадянських (Ю.Манн) та й здебільше зарубіжних (R.Maguire) дослідженнях.

Щодо українського гоголезнавства, започаткованого ще П.Кулішем та М.Максимовичем, то для нього характерні вкрай суперечливі оцінки і самого Гоголя, і його творчості. Так, В.Зінківський вважав, що за своїм вихованням і почуттями Гоголь «повністю і абсолютно належав Росії» і був «російською людиною». В принципі те саме але з негативною конотацією стверджував Ю.Липа, який дивився на Гоголя як на «зрадника», який полишив власний народ. Для Є.Маланюка Гоголь це представник «політичного малоросійства», тоді як для Ю.Косача навпаки, – ледь не свідомий діяч українського супротиву імперії.

Звісно, мірою віддалення від тоталітарного минулого, зростає кількість більш зважених підходів до феномену Гоголя. Йдеться, зокрема, про розвідки канадського дослідника

українського походження Ю.Луцького, в яких ставиться питання про належність Гоголя до так званих «бі-культурних» митців [Луцький 2002]. Про дослідження І.Колесник, яка стверджує, що використання методу мережевого аналізу культурно-інтелектуальної історії взагалі знімає питання «як поділити Гоголя?», оскільки свідчить, на її думку, що «у свідомості, житті та творчості письменника не існувало окремих російського та українського культурного світів – це був єдиний і цілісний культурний світ Гоголя» [Колесник 2009: 575]. Дуже цікаві своєю глибиною та різноплановістю багаторічні дослідження Ю.Барабаша, в яких автор намагається осмислити «невитравне українство російського письменника Гоголя» [Барабаш 2015: 2]. Водночас мають місце і зрозумілі за пафосом але все ж доволі спрощені оцінки великого письменника, згідно яких «Гоголь не російський, а радше антиросійський письменник... Російськомовний – і не більше того» (В.Купрієнко). Важливі зміни, у тому числі методологічного характеру, спостерігаються і в зарубіжному гоголезнавстві. Йдеться, зокрема, про роботу американської дослідниці Е.Бояновської, яка доволі переконливо показує, що поширений у світі русифікований образ Гоголя є «результатом культурної політики, а не наукового аналізу». Насправді ж Гоголь, на її думку, знаходиться між двома культурами та національними парадигмами, що співіснували в імперській структурі [Бояновська 2013]. Канадська славістка Ю.Ільчук, замість того, щоб стати на доволі поширену позицію «або українець/або росіянин», намагається обґрунтувати тезу про «культурну та мовну гібридність» Гоголя [Ilchuk 2021: 169].

Мета дослідження. З огляду на таке різноманіття оцінок та інтерпретацій головна мета даного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу культурно-історичного та світоглядно-психологічного контекстів творчості та життєвого шляху Миколи Гоголя осмислити витоки та особливості його етнокультурної ідентичності та самоідентифікації.

Виклад основного матеріалу.

Зазначене різноманіття має в своїй основі не лише ідеологічні чи методологічні розбіжності їх авторів, але й принаймні неоднозначну позицію самого Гоголя щодо поставлених нами питань. Намагаючись пояснити цю неоднозначність дослідники посиляються на різні

причини. У тому числі на психічні проблеми, начебто, притаманні Гоголю. У жодному разі не заперечуючи право дослідників і на такий аспект аналізу, все ж принципово неприйнятною представляється будь-яка, тим більш ідеологічно вмотивована, монокаузальність при осмисленні та оцінці такого складного явища як творчий світ видатного митця, який є результатом складної констеляції культурно-історичних та особистісних контекстів його життєвого шляху.

Вочевидь, що засадничою для аналізу феномену Гоголя має стати оцінка його першого біографа П.Куліша, за якою Гоголь це «дитя свого часу і свого суспільства» [Куліш 1989: 533], з усіма притаманними останнім особливостями та протиріччями. В принципі такий підхід має бути спільним при аналізі творчості будь-якого, принаймні значного митця. Однак у випадку Гоголя особливості відповідного «хронотопу» мали вирішальний вплив на характер його творчості та світогляду. Виріши в сім'ї поміщика «середньої руки», як і всі українські дворяни лівобережної України того часу Гоголь вимушений був пристосовуватися до російських імперських реалій. Як результат, він не уникнув жорсткої, організованої на державному рівні русифікації, а відтак і всіх наслідків *феномену подвійної ідентифікації*, яка «розпинала» Гоголя між козацьким минулим України та імперською російською сучасністю. З одного боку, Гоголь достатньо добре знав про свій потужний козацький «бекграунд», представлений по жіночій лінії гетьманами Михайлом та Петром Дорошенками, Іваном Скоропадським, генеральним обозним Петром Забілою, чернігівськими полковниками Яковом та Юхимом Лизогубами та іншими [Чухліб 2013], і однозначно пишався ним. З іншого боку, бажаючи самореалізації, він вимушений був ідентифікувати себе і з загальноросійським дворянством. Це було обов'язковою умовою життєвого успіху, досягнення якого молодий і вкрай амбітний Гоголь, за прикладом своїх успішних земляків Безбородьків, Капністів, Кукольників, Лизогубів, Розумовських, Трощинських та інших, пов'язував зі здобуттям найвищого визнання «на теренах суспільного служіння». Це й призвело до вкрай амбівалентних інтенцій його світогляду, у тому числі щодо власної етнокультурної ідентичності.

Вихований не просто в україномовній сім'ї (принаймні на рівні побутового спілкування), а в сім'ї з вартим поваги козацьким минулим, Гоголь постійно відчував власну «іншорідність» серед більшої частини свого петербурзького та московського оточення. Важливо при цьому, що навіть здобувши першої літературної слави та визнання, він так і не досягнув ні творчої свободи, ні фінансової незалежності, які прямо та опосередковано залежали від «монаршої милості», а відтак – від його лояльності по відношенню до імперських реалій. У той же час молодий письменник добре пам'ятав досвід свого батька та інших земляків літераторів, які, внаслідок тривалих заборон на українську мову, не мали можливості публікувати свої твори. І оскільки після 1832 р. «будь-яке відхилення від мовної коректності, не кажучи вже про використання української мови, сприймалося як ознака нелояльності до імперії» [Pechuk 2021: 101], Гоголь свідомо відмовляється від «малороської» тематики та лексики першого – «русофобського», за визначенням головного російського гоголезнавця Ю.Манна, періоду своєї творчості.

Ця відмова, однак, не надто змінила імпліцитного відношення Гоголя і до України, і до імперської Росії. Що, ймовірно, і послужило підставою для доволі важливої у контексті даного дискурсу характеристики Гоголя Белінським як близького і зрозумілого для росіян, але все ж «не русского поэта» (1835 р.). Щоправда, уже після прем'єри «Ревізора» (1836 р.) Гоголю, який з розпачом усвідомив, що за «найменшу тінь істини» проти нього «поставили цілі стани», доводиться довго роз'яснювати російському читачеві і глядачеві, що його комедія не лише дуже смішна, але і дуже сумна і що «за його посмішкою криються гарячі сльози». «Близькість і зрозумілість» виразно зменшуються, а значна частина читацьких відгуків набувають відвертого негативно-агресивного характеру після публікації Гоголем першого тому «Мертвих душ» (1842 р.) – найбільш повного, за влучною характеристикою Герцена, «курсу патологічної анатомії російського чиновництва» [Герцен 2018]. Цей твір дійсно сколихнув читацьку Росію, деяка частина якої розцінила «Мертві душі» як «потворну карикатуру та наклеп на Росію» (Ф.Булгарін), а тому проголосила їхнього автора ворогом Росії і вимагала не багато не мало відправити

його в кайданах до Сибіру (граф Ф.Толстой – «американець»).

Така реакція викликала у, м'яко кажучи, небайдужого до критики Гоголя, відверто панічні настрої. З того часу письменник, який прагнув писати з «правдою і злістю», оскільки щиро вірив, що його викривальна сатира буде сприяти духовному оновленню російського суспільства, вимушений був робити це вкрай обережно, постійно озируючись на реакцію суспільства та свого найближчого оточення. Слід при цьому зауважити, що перестороги Гоголя були аж ніяк не зайвими. Повстання декабристів 1825 року, польське визвольне повстання 1830-1831 років, а також революційні виступи тридцятих років XIX століття викликали у царської влади справжній страх та бажання придушити будь-які критичні настрої не лише в Європі, але і в самій Росії. І з огляду на те, що безумовно потужним джерелом таких настроїв в тогочасній імперії була творчість і самого Гоголя, а також, не бажаючи «повторити вечную участь поетов на родине», письменник вимушений був бути вкрай обачним і виїхав за кордон.

Ситуація ускладнювалася тим, що спроби творчого самовизначення Гоголя відбувалися в атмосфері постійного конфлікту між московським і петербурзьким, вітчизняним і закордонним осередками його культурно-інтелектуальних комунікацій. Особливо гострим цей конфлікт був між «слов'янофілами» і «західниками», в орбіту впливу яких потрапив знаний але політично наївний і при цьому фінансово залежний письменник. Публікація творів, а відтак і елементарне виживання письменника повністю залежало від «монаршої милості», а також від стосунків з впливовими представниками цих світоглядних «мейнстрімів» – здебільшого літературними критиками, редакторами, видавцями тощо. Це породжує світоглядні «гойдалки» Гоголя та спроби реабілітувати себе в очах передусім царської сім'ї та її оточення. У хід пішли листи до впливових друзів із запевненнями у його однозначно лояльних, «вірнопідданих почуттях», редагування у відповідному річизці вже навіть виданих творів, адже він, буцімто, «буде задоволений ними лише тоді, коли ними буде задоволений цар». Прикладом таких трансформацій стало концептуально відредаговане друге видання «Тараса Бульби»

(1842 р.). Тут з'являються пасажі, яких і «на дух» не було у виданні 1835 р., де «Гоголь жодного разу не згадує «русскую землю», «русский дух», «православную веру» і взагалі не вживає слів «русский, русские, русская»... Якщо Гоголь пише про віру, то лише про «віру християнську» і «віру Христову»... Ба й п'ють козаки у першій редакції «Бульби» лише за три речі: за віру Христову, за Січ і за славу. І, сякі-такі жодного разу – *паразити!* – за «русскую землю» [Малкович 2019: 601-602], оскільки Гоголь однозначно пише про «Козацьку землю», тобто Україну. Ну, а карколомний зигзаг про «русского царя» наприкінці другої редакції твору, за виразом Малковича, взагалі з'явився як «пилип-з-конопель» [Там само]. Власне, у цій же атмосфері з'являються і обіцянки Гоголя написати другий том «Мертвих душ», в якому «за мертвими душами він знайде душі живі», тим самим «спрямуючи все суспільство до прекрасного».

Безумовно важливим був і особистісний світоглядно-психологічний контекст творчості Гоголя. Як відомо, він успадкував від своєї матері, окрім усього іншого, і такі важливі для розуміння його особистої трагедії та творчості риси як набожність, забобонність, недовірливість, постійний страх перед карою Божою, містицизм та відчуття приреченості власної долі, які і зумовили його домінуюче містико-екстатичне та песимістичне сприйняття світу. У той же час гоголівський світогляд, як втім і світогляд багатьох його сучасників, формувався під значним впливом ідей романтизму, який і в мистецтві, і в філософії був пов'язаний з обоженням людини, культом сильної особистості та егоцентризмом. Відповідно до цього і сам Гоголь, за оцінкою окремих дослідників, був «крайнім, напруженим індивідуалістом», який з дитячих років надихався ідеями самоствердження та честолюбства (К.Мочульський). Однак домінуюче містико-екстатичне та песимістичне сприйняття світу, багатократно посилене небезпідставним страхом повторити долю Рилєєва, Грибоєдова, Пушкіна, Лермонтова та інших, а також бажання створити в очах імперської влади образ лояльного вірнопідданого, мали своїм наслідком безсумнівно серйозні світоглядні метаморфози письменника. Романтично-індивідуалістичні інтенції та натхненість першого періоду все більше поступаюся

місцем містико-релігійному сприйняттю світу та виправданню, з позицій гегелівської ідеї розумності будь-якої дійсності, імперських реалій. Відбувається поступове перетікання, за словами Є.Маланюка, «Гоголя в Гоголя».

Апофеозом такої світоглядної трансформації стали «Вибрані місця із листування з друзями» (1847 р.), в яких письменник, за його словами, мав намір апробувати свої ідеї щодо шляхів «воскресіння» героїв першого тому «Мертвих душ». При найбільш загальному підході ці шляхи вбачалися в оновленні православ'я, «оцерковленні життя» і на цій основі поверненні російського суспільства до ідей та принципів «первозданного» християнства. Однак, попри анонсовані наміри, в очі кидається насамперед відвертий і навіть пристрасний (явно неочікуваний від того, хто приніс в російську літературу критичну інтонацію) захист основних «китів» російської дійсності – самодержавія, православія та народності. Причому нерідко, як то, скажімо, у випадку виправдання кріпосництва, в примітивно-архаїчний і навіть агресивно-консервативний спосіб. Однак, попри всі «тонкощі» авторської аргументації, «Вибрані місця» викликали нищівну критику. Причому не лише з боку західників, насамперед в особі Белінського, але і слов'янофілів, які охарактеризували цю книгу як повне вираження всього зла, яке, начебто, охопило Гоголя на Заході, більше того – як свідectво його божевілля (К.Аксаков). Критики не пробачили Гоголю ані загальної менторської тональності та претензій на образ «письменника-пророка», характерних для цього твору, ані «наклепу на Росію» та православну церков, ані по суті протестантської оцінки права кожного, у тому числі письменника, на тлумачення слова Божого та пасторську діяльність. Гоголь був приречений.

Таким було культурно-історичне та світоглядно-психологічне підґрунтя життєвого шляху великого письменника, розуміння якого є необхідною умовою адекватного осмислення творчості Гоголя, її метаморфоз та виразно амбівалентних інтенцій: відчуття приреченості долі і в той же час прагнення до самоствердження; страху перед карою Божою і майже несумісної з цим амбіційності (читай гордості і честолюбства); апріорі середньовічного песимізму у відчутті світу і парадоксально ренесансного – сміхового його відображення, які

були тією специфічною призмою, через яку відбувалося його сприйняття світу та власної ролі в ньому – бути своєрідним Зоїлом, який через «уличение низкого порока» сприяє вдосконаленню світу.

З урахуванням зазначеного слід, вочевидь, розглядати і питання етнокультурної ідентичності Гоголя. Сам письменник, в силу вищевикладених обставин, зазвичай намагався уникати прямої відповіді на це питання. Показовою у цьому відношенні є його щира (чи все-таки нарочита?) невизначеність з власною ідентичністю, оприлюднена у відомому листі до Александри Смірної від 12(24) грудня 1844 року. На пропозицію останньої пояснити, хто він насправді – «росіянин чи хохлик?», Гоголь відповідає, що, начебто, і сам не знає яка в нього душа, «хохлацкая или русская». Знаю только то, что никак бы не дал преимущества ни малороссиянину перед русским, ни русскому перед россиянином» [Гоголь 1952: XII, 419]. Чого варте, однак, **саме визнання цієї невизначеності(!)** в умовах майже безперервного посилення жорсткого переслідування української мови, і в першу чергу українського письменництва, щоб його, не дай Боже, «любовь к родине (тобто, до України. – О.К.) не имела перевеса над любовью к (російському. – О.К.) отечеству!», коли в столичних салонах його називають «хохлом-чужинцем» і навіть ворогом Росії. Однак, вперте – **«не знаю»**, по суті рівнозначне відмові ідентифікувати себе з Росією. На думку Ю.Ільчук, гра Гоголя з національною ідентифікацією, «була ще одним трюком, який він розіграв з російським суспільством, яке бажало, щоб він відкрито проголосив свою російську ідентичність, але замість цього отримало від нього зізнання в наявності гібридної ідентичності» [Ільчук 2021: 168].

Витоки такого «двоєдушія» сам Гоголь убачає в тому, що в його душі, як і в душі «малоросійського» народу взагалі, «дивовижно зіштовхнулись... дві різнохарактерні стихії: європейська обережність та азійська безтурботність, простодушність та хитрість, сильне діяльне начало та превеликі лінощі й млість, потяг до розвитку й вдосконалення – і намагання здаватися таким, що зневажає досконалість» [Гоголь 1950: 31-32]. Саме звідси, якщо дотримуватися логіки письменника, такі суперечливі інтенції його власної творчості. З

одного боку, відвертий квієтизм і рекомендації підкоритися «Тому, від Кого все залежить», а з іншого – неприхована повага до невгамовного волелюбства своїх предків козаків, буйна воля яких не могла терпіти законів і влади, суперечних природі людини. Принизливі для людської гідності розмови про розумність того, хто «використовує нас усіх замість цегли для будівництва» і, водночас, по суті «лібертаріанська» симпатія до ідеї особистого «самовладдя», за якою кожен має право «бути діючою особою, а не глядачем» і повну свободу приставати або ні до такого способу життя. З одного боку, холопсько-вірнопідданські сподівання на доброго «повновладного монарха», що «піднімається з руської землі», а з іншого – достатньо виразне розуміння того, що суспільство поліпшиться лише тоді, коли «кожна окрема людина візьметься сама за себе». Розмови про необхідність єдності з «північними братами» та користь від письменства «владичною» мовою і, в той же час прозорливе усвідомлення того, чим це загрожує для українського народу «так отличному от русских, дышавшему вольностью и лихим козачеством, хотевшему познать своею жизнью? Ему угрожала утрата национальности...», – чітко констатує письменник [Гоголь 1952: IX, 83-84].

Цілком очевидно, таким чином, що світогляд Гоголя у своїй основі є наслідком феномену подвійної ідентифікації, результатом складної констеляції козацького минулого і імперської сучасності, що зіткнулися у житті українського народу того часу, містичних та раціоналістичних, романтичних та реалістичних, індивідуалістично-лібертаріанських та общинно-консервативних ціннісних інтенцій, а також особистісно-психологічних характеристик великого письменника. Цей світогляд піддавався інколи карколомним «гойдалкам», у тому числі щодо питання його етнокультурної ідентичності. Так звана «духовна проза» Гоголя дійсно містить чимало прикладів його самоідентифікації з імперським російським світом: він з патетикою говорить про «нашу» (у тому контексті російську) історію, мову, «істинно руську душу», «любов до царя» тощо. Однак така самоідентифікація далеко не завжди відповідає латентному самоусвідомленню Гоголя, вираженому насамперед у його приватному листуванні. Так, зокрема, у

своїх листах до М.Максимовича Гоголь з проникливістю пише про «історію нашої єдиної бідної України», про «наш, а не їхній» Київ, де «діялись діла країни нашої», про те, що «ми, слава Богу, вольні козаки!» і т. і. І ця самоідентифікація постійно сублімується! І не лише у відвертій авторській зневазі до «тих низьких малоросіян», тих «мізерних і нікчемних створінь», які, досягнувши якогось успіху і збивши капітал, «урочисто додають до прізвиська свого, що кінчається на *о*, склад *въ*» [Гоголь 2008: II, 8]. А й у власноручному записі в книзі реєстрації готелю Карлсбаду – «*Mr. Nicolas de Gogol, Ukrainien*», пристрасті до української історії, фольклору та природи, за підсумком – у всій його творчості, яка з самого початку несла в собі «загальні душевні схильності його українського походження» (С.Франк). Ці схильності проявляли себе і в сюжетах, і в лексиці, і у виразно відмінному ставленні до «північної Пальміри» та до Миргороду, і в специфічному «малоруському» гуморі, який виражав справжнє авторське відношення до дійсності, у тому числі власне російської.

Щодо мови творів Гоголя. Чимало дослідників вважають, що в питанні національної ідентифікації художньої літератури головним критерієм має бути слово, мова твору. Так, Ю.Барабаш, керуючись цим критерієм «національного красного письменства», а також виходячи з того, що Гоголь не писав своїх творів українською мовою, вважає його російським письменником. Такий підхід, однак, не позбавляє відчуття когнітивного дисонансу, у тому числі і самого автора. Ймовірно саме тому, на підставі *умовного і евристичного*, за визнанням самого автора, вичленування двох *відносно* автономних – *культурного і літературного* рівнів аналізу феномену Гоголя, Ю.Барабаш пропонує представити його, з одного боку, як «російськомовне відгалуження питомо української духовної культури (тут і далі курсив мій. – О.К.)», а з іншого – як «реальний факт історії російської літератури» [Барабаш 2015: 241-242, 259]. Завдяки цьому на рівні культурного аналізу Гоголь постає як «наш», «український геній» і т. і., тоді як на рівні аналізу літературного – як по суті «не наш», «великий російський письменник». Як на мене, така дихотомія, в основу якої покладене *суто умовне і евристичне* розчленування

відносно автономних рівнів аналізу, є доволі проблематичною. Вона зручно «класифікує», «вписує» великого письменника в усталені, по факту імперські наративи, але базується на *суто умовній* можливості виокремити художню літературу з загального контексту духовної культури. А відтак, як мінімум спрощує і реального Гоголя, культурна та літературна іпостасі якого в принципі ніколи не були відокремленими, і його місце в реальному культурно-історичному та літературному процесі, і врешті решт питання критеріїв національної художньої літератури.

Гадається, що при всій важливості критерію мови (різні мови, як стверджував В.Гумбольдт, є в дійсності різними світобаченнями), російська у Гоголя виступала передусім матеріальною оболонкою оприлюднення його українського менталітету. По суті, за словами Куліша, які знаходять підтвердження в працях Й.Мандельштама, А.Білого та інших літературознавців, Гоголь в російській літературі був передусім перекладачем, тобто репрезантом української культури [Куліш 1989: 462-467]. Більше того, саме в ролі такого репрезанта він і зробив свій внесок у світову літературу. Відтак, дорікати Гоголю за чужу мову, як то інколи буває з боку окремих вітчизняних дослідників, немає ніякого сенсу. Тим більше, що за такого підходу як бути, скажімо, з Павлом Русиним, Станіславом Оріховським та іншими, які писали переважно латиною? Як бути з Тарасом Шевченком, певна частка повістей та віршів якого, внаслідок прямої заборони царя писати українською, були написані чужою мовою? І як бути з іншими письменниками українцями та, зрештою, і не українцями, скажімо Чингізом Айтматовим, який попри те, що писав переважно російською, у той же час вважається найбільшим тюркомовним письменником сучасності? Вочевидь є сенс в словах, взятих за епіграф до цієї статті. Будучи екстрапольованими на нашу ситуацію вони означають, що бути російськомовним ще не означає бути росіянином, та й врешті решт російським письменником.

Виходячи з цього припускаємо, що визначальним при оцінці етнокультурної належності того чи іншого письменника має бути не саме по собі питання мови. За всієї значущості останньої до уваги треба брати більш широке коло питань, насамперед щодо

етнокультурних витоків творчості письменника, специфічного авторського відбору, осмислення і оцінки того, що потрапляло в коло його бачення, звісно, питання образно-стилістичних засобів упорядкування та вираження авторської візії, а також питання характеру впливу його творчості на долю свого етносу. Цілком очевидно, що саме «роздвоєне», але у **своїй основі українське** етнокультурне коріння, бачення, оцінки, стилістика Гоголя – тобто все те, що Ф.Тютчев і Ф.Толстой назвали проявами його «хохлацької душі» – по суті, і зробило його класиком світової літератури. Тобто, саме український «субстрат його мистецтва, мови і філософії» допоміг набуті творчості Гоголя «універсальної візії» [Луцький 2002: 69], яка, власне, і визначила характер впливу цієї творчості на російську дійсність, а відтак і на подальшу долю її «малоросійської» складової. Цей вплив важко переоцінити. «Жахливий хохол», за відомими словами В.Розанова, зруйнував велич монументальної Росії, після чого стало не страшно і не жаль руйнувати її. Тому то, на його думку, «ніколи більш страшної людини... не приходило на нашу землю». Гадається, що і в цьому впливі проявляється цілком визначена етнокультурна ідентичність великого митця, який у підсумку відчутно посприяв трансформації Малоросії в Україну, оскільки «допоміг кристалізації стихійних українських начал і перетворенню їх у свідоме прагнення до розвитку українського життя і культури».

Висновки.

З огляду на сказане, чи можемо ми відмовитися від рідства з цією вкрай суперечливою, у чомусь вочевидь слабкою, непослідовною і

навіть малодушною але, безумовно, геніальною людиною? Як на мене, то ні. Однак, чи означає це, що Гоголь репрезентує виключно українську культуру, у тому числі літературу? Також, гадаю, що ні. Сьогодні стало очевидним, що при осмисленні феномену Гоголя методологічно коректним є визнання можливості різних, хоч і позірно взаємовиключних його тлумачень як реаліста або ж як містика, критика або романтика. І ці тлумачення не виключають, а радше взаємодоповнюють один одне. Цілком коректним у цьому контексті представляється і погляд на Гоголя як на презентанта водночас і української, і російської культур, який свідомо і підсвідомо поєднував і виражав їх у своїй творчості. Тим більше, що сам Гоголь, у вище згаданому листі до А.Смірнові, визнавав наявність у собі двох натур – української та російської, які обидві надто щедро обдаровані Богом, однак кожна з них окремо містить в собі те, чого немає в іншій [Гоголь 1952: XII, 419]. У контексті нинішніх російсько-українських змагань це важко прийняти. Однак це так. Важливо при цьому не забувати, що геній Гоголя, який виник внаслідок «розриву між ґрунтом та долею» (Ю.Барабаш) і на сьогодні став здобутком усього людства, сформувався саме на українському етнокультурному ґрунті і ніколи, попри всі перипетії долі, з ним не поривав. Відтак Гоголь – це доконаний факт не лише російської, але й української культури, у тому числі літератури. І представляти його в якійсь одній дихотомічно вираженій іпостасі – як «виключно нашого» (українського) чи, навпаки, «виключно не нашого» (російського), навряд чи, без спотворення істини, припустимо.

Бібліографічні посилання

- Ilchuk, Y. (2021). *Nikolai Gogol: Performing Hybrid Identit*. Toronto and London. University of Toronto Press. URL: <https://surl.it/szbtnk>
- Langen, T. (2023). Nikolai Gogol: Performing Hybrid Identity by Yuliya Ilchuk (review). *Modern Language Review*, 118(1), 148-150.
- Maguire, R. (1996). *Exploring Gogol*. Stanford: Stanford University Press.
- Scollins, K. (2022). *Nikolai Gogol: Performing Hybrid Identity by Yuliya Ilchuk (review)*. *Pushkin Review*, 24(1), 97-101.
- Барабаш, Ю. (2015). *У напрямку до Гоголя: студії різних літ.* К.: Темпора.
- Бояновська, Е. (2013). *Микола Гоголь: між українським і російським націоналізмом.* К.: Темпора.
- Гоголь, М. (2008-2012). *Зібрання творів: у 7 т.* К.: Наукова думка.
- Гоголь, Н.В. (1952). Размышления Мазепы. *Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: В 14 т. Т.IX.*
- Гоголь, Н.В. (1952). Письмо к А.О. Смирновой от 12(24) декабря 1844 г. *Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: В 14 т. Т.XII.*

- Гоголь, Н.В. (1950). Собр. соч.: В 6 т. Т.6.
Куліш, П. (1989). Твори: в 2-х т. К.: Дніпро. Т.2.
Колесник, І. (2009). *Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій*. К.: Ін-т історії України НАНУ.
Луцький, Ю. (2002). *Страдництво Миколи Гоголя, знаного також як Николай Гоголь*. Київ. <https://core.ac.uk/download/pdf/38364972.pdf>
Малкович, І. (2019). Від редактора: декілька зауваг щодо перекладу «Тараса Бульби». *Гоголь, Микола. Українські повісті*. К.: А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА.
Попович, М. (1989). *Микола Гоголь: Роман-есе*. К.: Молодь.
Чухліб, Т. (2013). *Козацьке коріння Миколи Гоголя*. К.: Наш час.

Reference

- Barabash, Yu. (2015). *U napriamu do Hoholia: studii riznykh lit* [Towards Gogol: studies of different years]. K.: Tempora. (in Ukrainian)
Boianovska, E. (2013). *Mykola Hohol: mizh ukrainskym i rosiiskym natsionalizmom* [Mykola Gogol: between Ukrainian and Russian nationalism]. K.: Tempora. (in Ukrainian)
Chukhlib, T. (2013). *Kozatske korinnia Mykoly Hoholia* [Козацьке коріння Миколи Гоголя]. K.: Nash chas. (in Ukrainian)
Hohol, M. (2008-2012). *Zibrannia tvoriv* [Зібрання творів]: u 7 t. K.: Naukova dumka. (in Ukrainian)
Hohol, N.V. (1950). *Sobr. soch.* [Collected works]: V 6 t. T.6. (in Russian)
Hohol, N.V. (1952). Pismo k A.O. Smyrnovoi ot 12(24) dekabria 1844 h [Letter to A.O. Smirnova on December 12 (24), 1844]. *Hohol N.V. Polnoe sobranie sochynenyi*: V 14 t. T.XII. (in Russian)
Hohol, N.V. (1952). Razмышleniya Mазеры [Mazepa's thoughts]. *Hohol N.V. Polnoe sobranie sochynenyi*: V 14 t. T.IX. (in Russian)
Ilchuk, Y. (2021). *Nikolai Gogol: Performing Hybrid Identit*. Toronto and London. University of Toronto Press. URL: <https://surl.it/szbtnk>
Kolesnyk, I. (2009). *Hohol. Merezhi kulturno-intelektualnykh komunikatsii* [Gogol. Networks of cultural and intellectual communications]. K.: In-t istorii Ukrainy NANU. (in Ukrainian)
Kulish, P. (1989). *Tvory* [Works]: v 2-kh t. K.: Dnipro. T.2. (in Ukrainian)
Langen, T. (2023). [Nikolai Gogol: Performing Hybrid Identity by Yuliya Ilchuk \(review\)](#). *Modern Language Review*, 118(1), 148-150.
Lutskyi, Yu. (2002). *Stradnytstvo Mykoly Hoholia, znanoho takozh yak Nikolai Gogol* [The Suffering of Nikolai Gogol, also known as Nikolai Gogol]. Kyiv. <https://core.ac.uk/download/pdf/38364972.pdf> (in Ukrainian)
Maguire, R. (1996). *Exploring Gogol*. Stanford: Stanford University Press.
Malkovych, I. (2019). Vid redaktora: dekilka zauvah shchodo perekladu «Tarasa Bulby» [From the editor: a few notes on the translation of «Taras Bulba»]. *Hohol, Mykola. Ukrainski povisti*. K.: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. (in Ukrainian)
Popovych, M. (1989). *Mykola Hohol: Roman-ese* [Nikolai Gogol: Novel-essay]. K.: Molod. (in Ukrainian)
Scollins, K. (2022). [Nikolai Gogol: Performing Hybrid Identity by Yuliya Ilchuk \(review\)](#). *Pushkin Review*, 24(1), 97-101.